

KATINKA HORT

En feministisk kritik av den neoklassiska nationalekonomin

*Den neoklassiska ekonomin
utgår från ett manligt perspektiv på samhället.
Detta hävdar Katinka Hort, som
i motsats till Christina Jonung och Inga Persson-Tanimura anser att
ett kvinnoperspektiv på nationalekonomin skulle
kunna leda till en uppgörelse med ämnets dominerande
teoribildning och vetenskapsideal.*

Låt mig börja denna artikel med att formulera om den fråga om kvinnoperspektivets betydelse för den nationalekonomiska forskningen, som bl a Christina Jonung och Inga Persson-Tanimura tar upp i sin artikel härintill. De utgår i sin artikel från faktiska skillnader mellan kvinnliga och manliga ekonomer, skolade och verksamma vid samma institutioner. För att undvika den begränsning som ligger i att även kvinnor präglas av traditionen inom ämnet har jag valt att utifrån ett vetenskapsteoretiskt perspektiv ta upp den verklighetsuppfattning som präglar den nationalekonomiska forskningen idag. Den fråga jag vill diskutera är följaktligen om och på vilket sätt nationalekonomin kan sägas vara präglad av den historiska och nuvarande manliga dominansen inom ämnet. Min "tes" är att den dominerande ansatsen inom den nationalekonomiska vetenskapen, den neoklassiska, kan sägas utgå från ett manligt perspektiv på samhället och ekonomin.

I inledningen till sin artikel hävdar Christina Jonung och Inga Persson-Tanimura följande:

Kvinnoperspektivet i nationalekonomi kommer i huvudsak att bestå av ett intresse för andra ämnesområden, en ökad forskning om kvinnor och en konsekventare och mer jämställdhetsinriktad tillämpning av existerande teori... (s 4).

De tror inte att kvinnoperspektivet skulle förändra den grundläggande teorin och me-

toden, och syftar på den tradition inom nationalekonomin som "dominerar såväl den svenska som den internationella forskningen och undervisningen inom ämnet, dvs neoklassisk teori i vid bemärkelse" (s 4). Den kritik som riktats mot den neoklassiska teorin från andra ekonomiska teoribildningar, såsom marxistisk ekonomisk teori, anser de inte vara könsspecifik:

Huruvida ekonomer ansluter sig eller inte till nationalekonomins huvudfärdia tror vi /.../ inte varierar systematiskt med kön (s 17, fotnot 2).

Genom att de med andra ord utgår från faktiskt existerande skillnader mellan manliga och kvinnliga ekonomer kommer de att begränsa diskussionen till att gälla den tradition de själva tillhör, den neoklassiska.

Även Siv Gustafsson och Petra Lantz ansluter sig i sin bok *Arbete och löner. Ekonomiska teorier och fakta kring skillnader mellan kvinnor och män* till den neoklassiska traditionen. De hänvisar till två neoklassiskt orienterade kvinnliga nationalekonomer (Lloyd & Niemi) som tar ställning för neoklassisk analys under förutsättning att det finns medvetenhet om skillnader i valmöjligheter mellan kvinnor och män (Gustafsson/Lantz s 37).

Liksom Jonung och Persson-Tanimura nämner också Gustafsson och Lantz förekomsten av radikala och marxistiska teorier som framförts som alternativ till den neo-

klassiska. Här hänvisar de till Glen Cain (1976), som menar att kritiken ofta bygger på missförstånd av teorin och därför kan tillbakavisas. Delar av den har visserligen ökat förståelsen av arbetsmarknadens funktionssätt (analyserna gäller endast arbetsmarknadsteorin), men behöver, enligt Cain, inte betraktas som alternativa teorier "utan är förenliga med /den neoklassiska/ teorin och kan integreras" (Gustafsson/Lantz s 38).

Varken Gustafsson och Lantz eller Jonung och Persson-Tanimura ifrågasätter den neoklassiska ansatsen inom den ekonomiska vetenskapen utan godtar det vetenskapsideal som präglar större delen av nationalekonomin i Sverige. Det visar sig t ex i Jonung och Persson-Tanimuras beskrivning av nationalekonomin som en

i viss bemärkelse "statistisk" teori. /.../ Målet är att fånga *systematiska regelbundenheter* i beteendet hos *grupper* av individer eller beteendet hos "representativa" individer (s 5).

För mig framstår det emellertid som en självklarhet att ett kvinnoperspektiv, *inom ramen* för de existerande teoribildningarna, inte kan medföra någon grundläggande förändring av dessa ramar. För att frågan om kvinnoperspektivets betydelse för nationalekonomin som *vetenskap* ska bli meningsfull måste den, enligt min mening, formuleras mer förutsättningslöst, dvs så att den omfattar definitionen av vetenskapen som sådan och den verklighetsuppfattning som den ger uttryck för.¹

Min tes är att ett radikalt genomfört kvinnligt perspektiv på samhällsekonomin skiljer sig från det neoklassiska i tre avseenden. För det första på det sätt som de ovan refererade kvinnliga nationalekonomerna påpekat, dvs genom att andra sektorer i samhället, där kvinnor är mer synliga, studeras och att nya ekonometriska (ekonomiskt-statistiska) samband tydliggörs.

För det andra genom att det sociala samspillet mellan människor ställs i centrum vid beskrivningen av ekonomiska skeenden, dvs att de studeras utifrån en uppfattning av människan och samhället som gör de sociala relationerna till analysens primära

kategori, inte individen. Vidare ställs ekonomiska problem så att de strukturella begränsningarna och deras sociala innebörd *klargörs*. Detta till skillnad från den neoklassiska traditionen där de existerande strukturella förhållanden behandlas som givna och därför framstår som naturliga fenomen utan social förklaring. Ett kvinnligt perspektiv på ekonomin innebär därmed att motsättningarna mellan olika grupper i samhället, och även mellan det för den enskilde (eller gruppen) önskvärda och det för tillfället möjliga, blir centrala.

Slutligen innebär ett kvinnligt perspektiv också en brytning med det dominerande vetenskapsidealet. Enligt det objektivitetsideal som jag vill beteckna som kvinnligt är det subjektiva omöjligt att skilja från det objektiva. Därmed erkänns det personligas inverkan i forskningsprocessen och fantasi eller inlevelseförmåga samt kritisk självmedvetenhet ingår som en *del* av processen. Vidare är teorin inte ett schema, som konstrueras oberoende av empirin för att sedan tillämpas på verkligheten, utan något som växer ur det empiriska arbetet.

I en diskussion om ekonomiämnets innehåll lär Joan Robinson ha fällt en kommentar som ska få tjäna som avstamp för min framställning "Economics is the things economists are interested in". (Se Ferber Teiman s 128.)²

Såsom jag läser ordet "things" innefattar det både konkreta ämnesområden, som t ex arbetsmarknadsekonomi eller offentlig ekonomi, och abstrakta typer av problem, såsom ekonometriska samband, socioekonomiska processer eller socialfilosofiska frågor. Forskarens intresse eller perspektiv påverkar med andra ord, enligt min mening, såväl ämnesvalet som frågeställningarnas karaktär och de centrala analytiska begreppen samt vårt förhållningssätt till det vetenskapliga arbetet.

Därför ska jag i ett första steg ta upp frågan om den manliga dominansens betydelse för nationalekonomin genom att fråga om och på vilka grunder det kan vara meningsfullt att tala om ett särskilt manligt respektive kvinnligt perspektiv i vetenskapen överhuvudtaget samt hur de kan karak-

täriseras. Min poäng är att de sociala skillnaderna mellan män och kvinnor i det moderna industrisamhället ger begreppen kvinnligt och manligt en *illustrativ* kraft i ett vetenskapsteoretiskt sammanhang, eftersom de lyfter fram allmänna och vardagliga samband mellan kvinnors och mäns sociala vara och deras medvetande.³

I artikelns första del redovisar jag min syn på de personliga erfarenheternas betydelse för kunskapen i allmänhet och den vetenskapliga kunskapen i synnerhet. Därefter går jag in på den *typiskt* kvinnliga respektive manliga erfarenheten och vad som karaktäriserar dem. I andra delen tar jag upp den syn på människan och samhället samt den vetenskapsuppfattning som den neoklassiska ansatsen ger uttryck för. Jag försöker också skissera huvuddragen i en alternativ ansats som ger uttryck för ett kvinnligt perspektiv på världen. Genomgående begränsar jag diskussionen till att gälla de två aspekter av det kvinnliga perspektivet som rör synen på människan i samhället samt förhållandet mellan vetenskapen och det personliga.

I: Kunskap, erfarenhet och socialt kön

Människans medvetande, dvs hennes uppfattning eller kunskap om sig själv och sin omgivning, formas i och genom hennes erfarenheter, i interaktion med andra människor. Samtidigt ligger kunskapen/erfarenheten till grund för handlandet, dvs för nya kunskaper.

Allt kunskapssökande, inklusive det vetenskapliga arbetet, är utifrån denna kunskapssyn, en social process genom vilken vi skapar ordning i det kaos som den empiriska världen utgör – för oss. En ordning som bara "finns" i våra medvetanden eftersom (den objektiva) världen endast är fattbar för människan genom hennes subjektiva erfarenheter. Lite annorlunda uttryckt har kunskapen sin grund i och präglas av de problem vi ställs inför i vår praktiska verksamhet och i samvaron med andra – alltså utifrån det lilla barnets upptäckter i gröngräset och med sina föräldrar till den vuxnes försök att förverkliga sina visioner av ett

meningsfullt liv.

Så uppfattad är kunskapen oskiljaktig från den som bär den och distinktionen mellan *objektiv* och *subjektiv* kunskap meningslös. Kunskap utan inslag av mänskliga värderingar existerar inte. Alla beskrivningar av verkligheten utgår från ett visst perspektiv på världen. I den mån mäns erfarenheter skiljer sig från kvinnors innebär detta att vi kan tala om typisk manlig respektive kvinnlig kunskap. Eller, lite annorlunda uttryckt, att vi kan särskilja ett typiskt kvinnligt respektive manligt sätt att uppfatta och förhålla sig till sig själv och sin omgivning. Jag ska här försöka redogöra för min uppfattning av vad som kännetecknar ett kvinnligt respektive ett manligt perspektiv på världen genom en beskrivning av den typiskt kvinnliga respektive manliga erfarenheten som framhäver och utvecklar en av två aspekter i vår jaguppfattning. Först vill jag emellertid redan här poängtera att även om jag talar i termer av kvinnligt och manligt så menar jag att varje människa bär på både kvinnliga och manliga drag eller möjligheter. Det "kvinnliga" är med andra ord inte förbehållet kvinnor och det "manliga" inte förbehållet män utan begreppen syftar, såsom jag använder dem, på två mänskliga aspekter som tas i anspråk och utvecklas genom de problem vi ställs inför i vår vardag.⁴ Därför har jag också medvetet valt att tala om ett kvinnligt respektive manligt perspektiv på världen i stället för ett kvinno- respektive mansperspektiv. Eftersom våra erfarenheter, av historiska och sociala skäl skiljer sig åt mellan könen, är emellertid det kvinnliga i *allmänhet* mer framträdande i kvinnors personlighet och verksamhet och det manliga i mäns.

Två aspekter i vår jaguppfattning⁵

Alla livserfarenheter, från barnets första möten med omvärlden och sig själv och framåt, har betydelse för vår verklighetsuppfattning. Genom den primära socialisationen, då vi lämnar symbiosen med (i allmänhet) modern och träder in i den sociala världen, kommer barnet till insikt om sig

Täcke av röd vadmal, broderi med ullgarn, 1827, Kulturhistoriska muséet, Lund

själv som en egen person i förhållande till omvärlden. Beroende/samhörighet och oberoende/åtskillnad utgör i denna process två poler som också framträder som två aspekter av jaget. Beroende på vilka förhållanden som präglat den primära socialisationen i det enskilda fallet blir den ena aspekten mer framträdande i vår jaguppfattning – och därmed även i vår syn på omvärlden – än den andra.

Att bli en "egen person" är emellertid en livslång process i vilken vår personlighet ständigt utvecklas utifrån våra tidigare erfarenheter. Beroendets/samhörighetens respektive oberoendets/åtskillnadens relativa styrka påverkas genom exceptionella händelser och socialt bestämda vardagliga göromål. Till följd av den könsmässiga arbetsdelningen i de moderna industrialiserade samhällena skiljer sig den typiskt kvinnliga vardagen från den typiskt manliga. Vidare innebär den att kön definieras kulturellt. Flickor och pojkar möter därför redan från

begynnelsen sitt jags historia, dvs redan i den primära socialisationen, olika kulturella förväntningar. Den primära socialisationen sker med andra ord, generellt sett, under olika förutsättningar för pojkar respektive flickor. Därför kan vi, enligt min mening, tala om en typiskt kvinnlig respektive manlig kunskaps- och verklighetsuppfattning, grundad i den könsmässiga arbetsdelningen och förmedlad genom de kulturella förväntningar som arbetsdelningen ger upphov till. Dessa två uppfattningar svarar också mot var sin aspekt av jaget på grund av att den typiskt kvinnliga respektive manliga erfarenheten och de kulturella förväntningar som de skapar, framhäver den ena aspekten av jaget i högre grad än den andra.

Kvinnlig och manlig vardagserfarenhet⁶

Den typiskt kvinnliga vardagen i det vuxna livet domineras såväl i hemmet som i det

offentliga yrkeslivet av vad Ulrike Prokop kallar behovsorienterad verksamhet – skiljd från den typiskt manliga vuxenvärldens uppgiftsorienterade verksamhet. Den behovsorienterade verksamheten utgår från och utvecklar människans

möjligheter och förmåga till expressivt, icke-instrumentellt beteende /.../ som inte i första hand inriktas på att förverkliga framtida definierade mål utan istället på att strukturera den omedelbara strömmen av affektiva yttringar (Prokop s 69).

De problem kvinnor möter i sin vardag handlar i hög grad om att skapa och utveckla mellanmännsliga relationer, vilket kräver kvalifikationer som inlevelseförmåga, förmåga till identifikation med andra och behovsmedvetenhet. Sociala relationer är med andra ord ett centralt objekt i den typiskt kvinnliga vardagen – ett objekt som är omöjligt att skilja från subjekten. Härigenom framhävs den ena aspekten av jaget, dvs jagets beroende av och samhörighet med den yttre världen, mer än den andra. Därför kallar jag den för den kvinnliga aspekten. I den behovsorienterade verksamheten betonas också det innehållsmässiga sambandet mellan förfluten tid, nuet och framtiden, dvs vad Lundmark kallar tidens kvalitativa aspekt:

I kvalitativ mening upphör alltså inte det förflutna att existera när det följs av nästa tidsstadium. /Den kvalitativa aspekten/ betonar den relevans som även icke förhandenvarande tid har som social och kulturell referens (s 5–6).

I den manliga uppgiftsorienterade verksamheten i det industrialiserade samhället utvecklas däremot människans förmåga till instrumentellt beteende, inriktat på att utifrån givna förutsättningar förverkliga framtida mål. Den förmågan bygger på och utvecklar möjligheten att särskilja, dela in och strukturera samband mellan avgränsade och från subjektet skiljda objekt. Föremålet för den typiskt manliga verksamheten är alltså ett ting som han (eller hon) inte behöver eller ens bör ha ett känslomässigt förhållande till. Det betyder dock inte att hans/hennes förhållande till *verksamheten*, dvs till själva skapandet, är neutralt. Bara

att de ting han/hon använder sig av endast uppfattas som medel för skapandet, dvs att de inte deltar aktivt i den skapande verksamheten och därför inte framstår som aktiva subjekt. Genom detta distanserade förhållningssätt till objektet i den typiskt manliga vardagen framhävs den andra aspekten av jaget, oberoendet och åtskillnaden från den yttre världen. Därför kallar jag den för den manliga aspekten.⁷ I den manliga erfarenheten är tidens kvantitativa aspekt mer framträdande, dvs dess praktiska, organiserande sidor:

Den kvantitativa aspekten betonar tidens omedelbara värde som utmätta praktiskt användbara enheter. /.../ Ur denna aspekt är gången tid oåterkalleligen förbi, definitivt separerad från nutid och framtid (Lundmark s 5–6).

Kvinnligt och manligt i vetenskapen

Den typiskt kvinnliga respektive manliga erfarenheten och det förhållningssätt till omvärlden som de befördrar har sin motsvarighet i två skilda vetenskapliga perspektiv som jag följdaktligen vill beteckna som manligt respektive kvinnligt.

Det nu dominerande vetenskapliga objektivitetsidealet, enligt vilket den vetenskapliga kunskapen kan och bör vara "oberoende av inflytande från någon bestämd historisk tidpunkt och plats" (Merchant s 8), vill jag beteckna som ett manligt ideal. Ur ett manligt perspektiv kan den objektiva världen uppfattas och beskrivas oberoende av våra erfarenheter och värderingar. Åsikter och värderingar blir därigenom något som vi tillägnar oss "ovanpå" våra objektiva kunskaper och som vi därför kan och bör skilja ut ur det vetenskapliga arbetet genom att *avskärma* oss från det personliga.

Ur ett kvinnligt perspektiv har emellertid all kunskap sin grund i och är omöjlig att helt skilja från den subjektiva erfarenheten. Det innebär dock inte att objektivitetsbegreppet överhuvudtaget, objektivitet som ideal, saknar mening i den kvinnliga vetenskapsuppfattningen. I sin artikel "Feminism och vetenskap" låter Evelyn Fox Keller ett citat från Jean Piaget definiera ett

Detalj av broderi på dyna av ylletyg med ullgarn, 1787, Önnestad, Skåne

objektivitetsbegrepp som "gör det möjligt att särskilja objektiv strävan från objektivistisk illusion". Piaget skriver:

Objektivitet består i att man så helt inser de otaliga inträngen av jaget i dagligt tänkande och de otaliga illusioner som blir resultatet – illusioner i känsla, språk, åsikt värdering etc – att första steget i varje omdöme blir ansträngningen att utesluta det påträngande jaget. /.../ Så länge tanken inte har blivit medveten om jaget, är den ett offer för ständiga förväxlingar mellan objektivt och subjektivt, mellan det verkliga och det skenbara (se Fox Keller, s 33).

Detta ideal, som jag ansluter mig till och som jag vill beteckna som kvinnligt, skiljer sig från det dominerande, som jag vill beteckna som manligt, i det att de personliga utgångspunkterna erkänns och bearbetas som en *del* av forskningsprocessen.

Den typiskt kvinnliga respektive manliga erfarenheten genererar också två olika attityder till vetenskapens syfte, som avspeglar sig i det vetenskapliga arbetet. Utifrån Barbara McClintocks uppmaning att som forskare "bli en del av systemet" och "låta materialet tala till dig" beskriver Evelyn Fox Keller de två förhållningssätten som "vetenskap som dominerande av och som samtalande med naturen". Den som intar en samtalande hållning erkänner och bejaktar interaktionen mellan forskaren och det studerade objektet/subjektet – även om det senare inte talar till oss i vanlig mening. Han eller hon erkänner därmed sin delaktighet i forskningsprocessen. En samta-

lande hållning till det empiriska materialet innebär också att teorin inte är ett på förhand konstruerat schema utan något, som utifrån vissa allmänna föreställningar om hur världen är beskaffad, växer fram ur den logik som forskaren finner i det empiriska materialet. Människors målsättningar härleds med andra ord ur deras handlingar. I kombination med det kvinnliga objektivitetsidealet blir kritisk självmedvetenhet, inlevelseförmåga och fantasi tydliga delar i en forskningsprocess eller metod med kvinnliga förtecken.⁸

Med ett dominerande förhållningssätt, som utgår från en instrumentell inställning till uppgiften, anser man sig däremot kunna frigöra sig från sina värderingar, sin person från objektet. Forskningens syfte är att lära oss behärska objekten för att kunna förverkliga vissa mål. Forskaren intar alltså ett hierarkiskt förhållningssätt till det studerade. Carolyn Merchant beskriver denna attityd med hänvisning till det manliga objektivitetsidealet i vilket forskaren ses som ett aktivt, kontrollerande subjekt som både är skilt från *och* behärskar ett passivt, kontrollerat objekt. Teorin är här ett logiskt system, härledd utifrån vissa på förhand givna antaganden om människors målsättningar. Utifrån detta system ordnas och analyseras det empiriska materialet. Teorin kan därför snarast beskrivas som ett verktyg som appliceras på empiriska data – i stället för att växa fram som en del av det empiriska arbetet.

Slutligen främjar det manliga, uppgiftsorienterade perspektivet en förståelse av sociala fenomen såsom varande resultat av socialt isolerade, dvs icke-interagerande, individers instrumentella handlingar, bestämda utifrån de för tillfället rådande strukturella förhållandena. Dessa förhållanden, dvs sådant som är omöjligt för den enskilde aktören att omedelbart påverka, framstår därigenom som av naturen givna. Genom att nuet här saknar förbindelse med historien och tid endast uppfattas i sin praktiskt användbara aspekt ger detta perspektiv också uttryck för en manlig tidsuppfattning.

Ur ett kvinnligt perspektiv studeras där-

emot sociala fenomen utifrån de sociala processer som uppstår mellan människor, som är beroende av varandra och som lever under olika villkor. De enskilda subjektens handlingar förstås därför dels som en funktion av historiskt bestämda omständigheter och dels som reaktioner på andra sociala handlingar. Därigenom tydliggörs de konflikter som uppstår mellan subjekten samt mellan det för tillfället möjliga och det för respektive subjekt önskvärda. Genom att historien finns närvarande i nuet i detta perspektiv ger det också uttryck för den tidsuppfattning som präglar den kvinnliga vardagen.

II: Den neoklassiska ansatsen

I centrum för valhandlingsteorin, som är kärnan i den neoklassiska ansatsen, står individen. Genom denna teori förklaras ekonomiska fenomen deduktivt i matematiskt logiska termer, såsom resultat av enskilda individers (ekonomiskt) rationella val mellan givna alternativ och under vissa begränsningar. Individen kan lika väl vara en enskild person som en "enhet av personer", såsom ett företag eller en familj. Det karaktäristiska för individen är alltså inte antalet utan att interaktionen mellan människorna, tex familjemedlemmerna, inte behandlas i analysen. Motiven bakom valhandlingarna sammanfattas i ett allmänt antagande om att vi alla strävar efter att fördela våra resurser (pengar och tid) så att vi får mesta möjliga nytta av dem. Människors handlingar relateras dock inte till varandra utan varje individ tycks handla i ett socialt vakuum. De förhållanden som begränsar vår valfrihet (som tex den historiskt givna arbetsdelningen mellan könen) och som bestämmer det sociala (bytes)värdet på våra resurser (tex lönerektionerna) problematiseras alltså inte utan framställs som av naturen givna.

Genom den individuella ansatsen och den tidsuppfattning som den utgår från, den till synes neutrala behandlingen av de strukturella förhållandena samt den deduktiva metoden svarar den neoklassiska an-

satsen, enligt min mening, mot ett manligt perspektiv på världen. Här nedan ska jag därför försöka visa varför ett kvinnlig perspektiv på ekonomin inte bara bör bestå av en förskjutning i ämnesvalet utan också innebära en kritik av den verklighetsuppfattning som de neoklassiska teorierna och metoderna ger uttryck för.

Ett exempel

Gustafsson och Lantz bok *Arbete och löner*, som nämnts ovan, är ett exempel på en neoklassiskt utformad studie (se också recension i detta nummer av *KvT*). Med den som utgångspunkt ska jag försöka peka på begränsningarna i den neoklassiska ansatsen, dvs hur den utesluter frågor ställda ur ett kvinnligt perspektiv på tillvaron.

Utifrån två varianter av den neoklassiska valhandlingsteorin, tidsallokeringsteorin och den nya hushållsekonomin (se Jonung och Persson-Tanimura s 6ff), visar Gustafsson och Lantz hur löneförhållanden, skatter, daghemsavgifter mm kan tänkas påverka det ekonomiska utfallet av att använda tid till hushållsarbete respektive yrkesarbete för gifta män respektive kvinnor – givet de sociala förhållanden som den historiskt givna arbetsfördelningen mellan könen ger upphov till.

Den allmänna (neoklassiska) utgångspunkten är att vi väljer att sälja vår tid på marknaden så länge värdet av lönen överstiger värdet av vad vi annars skulle kunna använda tiden till. Gustafsson och Lantz begränsar sin analys till att gälla familjens fördelning av sin tid mellan hushållsarbete och yrkesarbete. Värdet av hushållsarbetet jämföras med kostnaderna för att ersätta de hemmaproducerade varorna och tjänsterna med marknadsproducerade substitut. Eftersom män i allmänhet fått mindre träning i de av tradition kvinnliga hushållsgöromålen, beskrivs de som mindre produktiva på detta område än kvinnorna. Att mannen generellt sett har högre lön än kvinnan innebär samtidigt att mäns förvärvsarbete är mer produktivt ur familjens synpunkt än kvinnans. Genom den högre lönen får ju familjen tillgång till en större mängd varor

och tjänster givet en viss arbetstid. Omfattningen av kvinnans förvärvsarbete förklaras därför, enligt Gustafsson och Lantz, av förhållandet mellan hennes marknadslön och hushållsarbetets värde/alternativkostnad, givet att kvinnans produktivitet i de hushållsgöromål som det här är fråga om i allmänhet är högre än mannens. Att kvinnor bär ett större ansvar för hemarbetet och förvärvsarbetar i mindre utsträckning än män förklaras med andra ord i den neoklassiska modellen av att kvinnor, på ekonomiskt rationella grunder, väljer att fördela sin tid annorlunda än männen.

Sedan skillnaden i förvärvsarbetstid analyserats övergår de till att förklara varför kvinnors löner i genomsnitt är lägre än mäns på alla delar av arbetsmarknaden. I ett första steg antar de att det finns två principiellt olika förklaringar till löneskillnaderna. För det första kan kvinnor vara diskriminerade på arbetsmarknaden, dvs att de trots samma egenskaper/kvalifikationer och arbetsuppgifter har lägre löner än männen. Detta fenomen diskuterar de utifrån ett antal ekonomiska teorier om diskriminering (se Jonung/Persson-Tanimura och Åsa Löfström). Slutsatsen är att diskriminering är ekonomiskt irrationell eftersom den, per definition, innebär att lönen understiger den anställdes bidrag till den totala produktionen. Till följd av denna definition framträder diskrimineringen också i den ekonometriska framställningen som en restfaktor, dvs som den del av löneskillnaden som inte kan förklaras av påtagliga, formella skillnader mellan män och kvinnor.

Den andra förklaringen är att "kvinnor har lägre produktivitet" än män p g a skilda utbildningsmönster och yrkesliv. Analysen av dessa, icke-diskriminerande löneskillnader bygger på teorin om investeringar i humankapital. Tanken är att kvinnor och män, genom utbildning och yrkeslivserfarenhet, bygger upp ett kunskapskapital som sedan ger avkastning i form av yrken och befattningar med högre löner än de skulle haft utan dessa investeringar. Det neoklassiska eller valteoretiska inslaget i detta resonemang är att vi antas välja att

investera i humankapital så länge den *förväntade* avkastningen av detta kapital är större än kostnaderna för investeringarna. Om kvinnor t ex förväntar sig att lägga en mindre del av sin framtida arbetstid på yrkesarbete än män, p g a arbetsdelningen i hemmen, kan den förväntade avkastningen av samma investering antas vara lägre för kvinnor. Med undantag för diskrimineringsfaktorn förutsätts här att den genomsnittliga lönen för en viss homogen grupp på arbetsmarknaden, är ett riktigt mått på denna grupps genomsnittliga produktivitet:

Produktivitetsskillnader som förklaring till löneskillnader innebär att värdet av produktions-tillskottet om man anställer en kvinna faktiskt blir mindre än om man anställer en man (Gustafsson/Lantz s 128).

En förklaring till detta är i sin tur

arbetsfördelningen mellan kvinnor och män där kvinnor specialiserar sig på hushållsarbete och män specialiserar sig på yrkesarbete (Ibid).

Produktiviteten, som lönen antas återspegla, definieras alltså inte bara utifrån den handlande individens perspektiv, såsom dennes bidrag till familjens ekonomiska välfärd, utan också ur ett samhälleligt perspektiv, som ett mått på den enskildes bidrag till den totala produktionen i samhället. Huvudfrågan i analysen av löneskillnaderna blir därför "om man kan hävda att kvinnor ackumulerat mindre kunskapskapital än män". Vägleda av humankapital-teorin konstruerar de sedan en ekonometrisk modell för att analysera hur stor del av löneskillnaderna som kan hänföras till skilda investeringar i humankapital av olika slag och hur stor del som kan betraktas som diskriminering. Boken avslutas med en diskussion om hur olika politiska åtgärder har använts respektive kan användas för att göra kvinnor mer jämställda med män.

Positivistisk vetenskapsuppfattning

Siv Gustafssons och Petra Lantz' analys ger många värdefulla bidrag till en förståelse av

hur ojämlikheten mellan män och kvinnor ser ut på arbetsmarknaden. Den ger också *underlag* för en vidare analys av de sociala processer varigenom ojämlikheten upprätthålls och förmedlas. Samtidigt tydliggör den emellertid de begränsningar i den neoklassiska ansatsen som gör att analyser av frågor, ställda ur ett kvinnligt perspektiv, utesluts.

En av nationalekonomins två övergripande uppgifter är, enligt Gustafsson och Lantz att "studera de ekonomiska konsekvenserna av olika beteenden och handlingsalternativ" (s 28). Karaktäristiskt för den neoklassiska ansatsen är dock att man genomgående studerar individens beteende såsom en strävan att utifrån vissa givna förutsättningar uppnå en kvantitativt formulerad målsättning. Individen studeras med andra ord utifrån ett (manligt) uppgiftsorienterat perspektiv på världen. Så länge detta perspektiv endast blir styrande för en *del* av analysen, dvs den del som syftar till att belysa konsekvenserna av de strukturella förhållandena vid en viss tidpunkt (eller jämföra konsekvenserna av olika strukturella förhållanden vid skilda tidpunkter) kan det vara fruktbart. Men då den inte kopplas till en analys av de sociala processer och konflikter, varigenom de existerande sociala förhållandena uppstår och förändras – eller åtminstone till frågor som pekar på deras existens – resulterar den neoklassiska ansatsen i en skenbart neutral behandling av samhället. Den sociala världen accepteras med andra ord som den är i stället för att utsättas för en kritisk granskning. Att i efterhand påpeka att det kan finnas politiska skäl att ändra på förutsättningarna för individernas beteende innebär endast att de processer, som ger upphov till det existerande framstår som socialt neutrala fakta medan processer som ger upphov till förändring framstår som politiska. Därigenom förstärks framställningens förment neutrala karaktär ytterligare.

Den (rent) neoklassiska analysens neutrala aura kan relateras till den logiskt positivistiska kunskaps- och verklighetsuppfattningen.

Positivismen förutsätter att välgrundad verifier-

Detalj av broderi på dyna av ylletyg med ull- och bomullsgarn, 1846, Skåne

bar, följaktligen positiv kunskap om världen, i sista hand kommer från erfarenheter som erhållits genom sinnena eller genom experiment som tolkats genom det matematiska språkets och logikens konventioner och regler. Vetenskaplig kunskap är regelstyrd, kontextlös och empiriskt verifierbar och som sådan gör den anspråk på att vara objektiv (Merchant s 8).

Denna kunskapssyn och den definition av objektivitet som den rymmer är en annan aspekt av det manliga uppgiftsorienterade perspektivet på världen. Att betrakta den nationalekonomiska vetenskapen som en i viss mening "statistisk teori" som syftar till att "fånga systematiska regelbundenheter" i individens beteenden – såsom Gustafsson och Lantz gör i praktiken, genom sin analys, och som Jonung och Persson-Tanimura gör i sin artikel – är, enligt min mening att ansluta sig till detta perspektiv.

Ett exempel på hur denna skenbara neutralitet smyger sig in i analysen är antagandet att löneskillnaderna motsvaras av skillnader i mäns och kvinnors produktivitet. Vad som bedöms som kvalifikationer och hur de värderas beror på en rad sociala och

historiska faktorer.⁹ Jonung och Persson-Tanimura hävdar visserligen i sin artikel att även ekonomer tar hänsyn till att lönera är beroende av tradition, attityder, socialisation m m, eftersom dessa faktorer antas påverka kvinnors respektive mäns produktivitet i olika sysselsättningar. Så länge den sociala dimensionen i produktivitetsbegreppet, dvs den sociala värdering av olika arbetsinsatser som ligger i de relativa lönerna, inte *problematiseras*, utan hänvisas till andra discipliner såsom icke-ekonomiska problem, framstår det emellertid som om inkomstskillnaderna är tekniskt bestämda.¹⁰

Även utifrån en neoklassisk analys är det emellertid fullt möjligt att tolka priserna som uttryck för sociala värderingar. Priserna bestäms ju, enligt modellen, av aktörernas handlingar som i sin tur beror på den rådande resursfördelningen och de preferenser som den, tillsammans med andra sociala och kulturella faktorer, ger upphov till. I en perfekt marknadsmodell kan priserna därför beskrivas som viktade värderingar av föremål och arbetsinsatser där vikterna utgörs av aktörernas tillgångar i vid mening. I en faktisk ekonomi, som i texten svenska, påverkas priserna också av värderingar som kommer till uttryck genom politiska beslut om resursfördelningen. Eftersom priserna betraktas som givna behandlas emellertid inte vikternas sociala betydelse. Därför framstår de värderingar, som priserna uttrycker, på samma sätt som produktiviteten, som naturliga fenomen. Tvärtemot de ideal som den neoklassiska vetenskapen hyllar utgör därför analysen ett ställningstagande för de rådande strukturella förhållandena.

En annan konsekvens av denna kunskapssyn är att teori och empiri lever två skilda liv. Teorin härleds med andra ord inte ur det empiriska materialet utan är en självständig deduktiv konstruktion, härledd utifrån vissa grundläggande axiom om mänskligt beteende som antas gälla oavsett sammanhang och som appliceras på empirin som ett tolkningsschema. Det antagna sambandet mellan produktivitet och relativa löner ska även här få tjäna som ett

konkret exempel.¹¹

Ur ett samhälleligt perspektiv är detta samband en rent teoretisk konstruktion som, så vitt jag vet, helt saknar empiriska belägg.¹² Ty, vilket är, för det första, det totala värdet av det arbete som utförs på ett daghem? Och, för det andra, på vilka grunder kan en viss del av denna totalprodukt, som åstadkommit av flera personers eller yrkesgruppers gemensamma arbetsinsatser, hänföras till en viss person/yrkesgrupp? Enligt min mening – och ur ett kvinnligt perspektiv – är meningsfulla empiriska belägg av detta antagande inte bara problematiska att åstadkomma. De är inte heller önskvärda eftersom de kräver att man förnekar den sammanflätning av människors arbetsinsatser som kännetecknar det högt specialiserade samhället och som gör att i stort sett varje ”produkt” är ett resultat av många direkta och indirekta insatser. Att anta att lönen återspeglar individens produktivitet innebär med andra ord inte bara att de sociala värderingarna döljs utan också att det sociala livet i allmänhet och produktionen i synnerhet, ses som en summa av en mängd åtskilda och oberoende individers agerande/arbete. Därigenom ger det i dubbel bemärkelse uttryck för en manlig verklighetsuppfattning.

Manlig och kvinnlig tidsuppfattning

Det manliga objektivitetsidealet, som resulterat i att analysen begränsas till det som sker vid en viss tidpunkt, dvs till det statistiskt observerbara, och det uppgiftsorienterade perspektivet på individens beteende, som medför att de socialt givna begränsningarna betraktas som givna faktorer, kan båda relateras till den manliga tidsuppfattningen. En tredje konsekvens av denna tidsuppfattning är att förklaringar får karaktären av cirkelresonemang.

De faktorer som Gustafsson och Lantz ser som förklaringar till inkomstskillnaderna – skillnader i förvärvsförhållanden och i kvalifikationer mellan män och kvinnor, – ingår samtidigt i såväl den teoretiska som den ekonometriska modellen som exogent givna faktorer. De givna förhållandena

Detalj av broderi på dyna av ylletyg med ullgarn, 1780, N Åsbo, Skåne

ligger med andra ord till grund för de skilda val som män respektive kvinnor gör och som *leder* till de "förklarade" skillnaderna.

Denna slutenhet i den empiriska analysen skulle i och för sig kunna bilda utgångspunkten för ett resonemang om hur de könsmässiga skillnaderna på arbetsmarknaden uppstår och består. Såväl det rationella valet att låta kvinnan stanna hemma eller jobba deltid medan mannen arbetar full tid, som dess förutsättningar, dvs kvinnans lägre lön till följd av lägre utbildning, fler förvärvsavbrott och att lönerna är lägre i kvinnodominerade yrkesområden, kan nämligen hänföras till den historiskt rådande arbetsfördelningen i hemmen och de därmed förbundna könsmonster som präglar kvinnors respektive mäns utbildningsval och yrkesliv. Gustafsson och Lantz ger också en antydning om detta när de relaterar kvinnans högre produktivitet i hushållet och hennes lägre produktivitet i yrkeslivet till arbetsdelningen mellan makar (s 83).

Men eftersom valhandlingsteorin är lika bunden till de *nu* existerande förhållandena som den ekonometriska modellen, förklarar den, med Amsdens ord, på samma gång "allt och ingenting".¹³ Slutsatsen blir därför, lite grovt uttryckt, att folk gör som de gör, eftersom det är som det är.

Genom att valhandlingsteorin behandlar individen i ett socialt vakuum och är begränsad till de för stunden existerande handlingsalternativen förmår den varken fånga de sociala omständigheter som ligger bakom de enskilda människornas handlande eller hur dessa handlingar i sin tur påverkar dessa förhållanden. Jonung och Persson-Tanimura skriver i sin artikel att valhandlingsteorin "är lika tillämplig på kvinnors som på mäns beteende och beslut" (s 4). Lika litet tillämplig, skulle jag vilja påstå. Ur ett visst begränsat perspektiv kan valhandlingsteorin användas för att studera människors handlingar. Men för att kunna ta tillvara de möjligheter som den neoklas-

siska analysen ger, såsom utgångspunkt för en analys av hur de strukturella förhållandena uppstår, består och förändras, måste även frågor formulerade ur ett kvinnoperspektiv infogas i analysen.

Eftersom dessa frågor även rymmer en kritik av de begrepp och metoder som används i den neoklassiska analysen är det inte bara fråga om ett fristående tillägg till analysen utan om att låta de kvinnligt formulerade frågeställningarna förändra *innebörden* i de neoklassiska teorierna och metoderna. Genom att kritiken berör vår uppfattning av vilka "de ekonomiska konsekvenserna av olika beteenden och handlingsalternativ" är (en av nationalekonomins huvuduppgifter, enligt Gustafsson och Lantz (se ovan) – och mig) duger det inte att hänvisa dessa frågor till andra discipliner.

En kvinnlig ansats

Gerd Lindgrens artikel om deltidssarbetets utveckling i Sverige är ett exempel på en analys av ett ekonomiskt fenomen som, till skillnad från de neoklassiska, utgår från de icke marknadstypiska relationer och konflikter som deltidssarbetet uppstått ur. Marknadsrelationen kan beskrivas som en objektifierad social relation i vilken vi endast kommunicerar med varandra indirekt, via efterfrågan och utbud av varor och tjänster. I denna abstraktion försvinner interaktionen och de beroendeförhållanden mellan människor som omger varje socialt beslut. Därför måste en analys av den sociala innebörden i de på förhand givna begränsningarna, dvs av hur en individs handling (kvinnors val att arbeta deltid) beror av andra individers handlingar (tex männens mindre ansvar för hushållsarbete), utgå från andra typer av sociala relationer än den marknadstypiska.

Utifrån en kvinnlig tidsuppfattning kan en individs handlingar samtidigt ses som svar på andras handlingar och som upphov till reaktioner från andra. Därigenom kan vi studera relationer i vilka det direkta spelet och beroendet mellan människor är centralt. Vi kan också tydliggöra de konflik-

Broderi på siden, 1720

ter som har sin grund i att den ekonomiskt mest rationella valhandlingen bestäms av och ofta också förstärker de givna sociala förhållandena, i detta fall den könsmässiga arbetsdelningen.

Deltidssarbetet beskrivs av Lindgren som en kompromiss – med olika innebörd för olika parter – mellan det möjliga och det önskvärda. Det möjliga bestäms av såväl historiska faktorer som av de andra inblandade parterna medan det önskvärda bestäms av de möjligheter den kvinnliga arbetskraften representerar för de inblandade. Ur kvinnornas synvinkel beskrivs deltidssarbetet som ett sätt att under rådande sociala förhållanden skapa en så dräglig tillvaro som möjligt, dvs som en lösning på konflikten mellan å ena sidan det oavlönade hemarbetets nödvändiga krav och nödvändigheten av en egen inkomst och, å den andra, en strävan att leva ett meningsfullt liv. För arbetsgivarna som behövde mer arbetskraft till en så låg kostnad som möjligt, beskrivs det som en anpassning till den "lediga" kvinnliga arbetskraftens speciella krav, dvs till de ovan angivna villkor och strävanden som präglar flertalet

kvinnors liv. De arbetande männens reaktioner, uttryckta genom fackföreningarna (som domineras av män), väcktes, enligt Lindgren, av att de förändringar på arbetsmarknaden och i familjelivet, som kvinnors inträde på arbetsmarknaden kunde tänkas medföra, uppfattades som ett hot. Eftersom deltid arbetet var ett sätt att anpassa arbetsmarknaden till kvinnors villkor och underlätta förändringen motarbetades det av fackföreningarna. Den sociala process, genom vilken deltid arbetet växte fram som socialt accepterad och vanligt förekommande anställningsform, beskrivs sedan som ett "samtal" där varje handling framstår som ett svar på någon annan parts eller persons agerande.

Att söka förklara ekonomiska fenomen utifrån människors relationer till och kommunikation med *varandra*, överensstämmer med den behovsorienterade erfarenheten i den kvinnliga vardagen och den tidsuppfattning som den befrämjar. Till följd av denna tidsuppfattning framställs historiska händelsers närvaro i nuet (här den givna arbetsorganisationen) som grund för människors handlingar – vilka i sin tur återupprättar eller förändrar denna grund. På så sätt blir det tydligt hur t ex den socialt och historiskt bestämda arbetsorganisationen begränsar handlingsalternativen för de inblandade parterna, dvs att arbetsdelningen ger upphov till vissa speciella beroendeförhållanden som begränsar handlingarna. Att kvinnors beslut att inte arbeta heltid bygger på deras marknadslön är ett annat exempel på att nuet är knutet både till det förflutna och till framtiden. Lönen är ju (socialt) beroende av tidigare beslut rörande utbildning och yrkesliv, samtidigt som den påverkas av det aktuella beslutet att inte förvärvsarbeta på heltid. Att interaktionen mellan människor ställs i centrum innebär också att varje beskrivning av ett visst fenomen visar sig vara beroende av den subjektiva utsiktspunkten. Det manliga objektivitetsidealet får med andra ord ge vika för det kvinnliga.

En analys ur ett kvinnligt perspektiv påverkar också själva forskningsprocessen. För att kunna förklara ekonomiska fenomen

utifrån de kvalitativa strävanden som vägleder människors handlingar och relatera dem till deras sociala livssammanhang måste även det som inte är direkt observerbart för sinnen sökas i empirin. Med andra ord innebär ett kvinnligt förhållningssätt till forskningen att vi försöker härleda människors målsättningar ur deras (observerbara) handlingar, historiska såväl som nutida – istället för att härleda handlingarna utifrån rent teoretiska antaganden om människors målsättningar. Därför måste vi sträva efter att inta de handlandes perspektiv på världen – betrakta varje händelse från lika många håll som antalet inblandade parter. Det kräver i sin tur att vi, som en *del* av forskningsprocessen, använder vår förmåga till inlevelse och fantasi och försöker bli medvetna om våra egna erfarenheters betydelse för vårt sätt att tänka – i stället för att försöka hålla våra personliga erfarenheter utanför det vetenskapliga arbetet. Häri ingår också att vi ständigt måste hålla den sociala innebörden i de begrepp vi använder vid liv och inte låta dem "teknifieras" eller naturaliseras av den vetenskapliga vardagen. Den kvinnliga ansatsen kan därför betecknas som en kritisk ansats, dvs en ansats som syftar till att avslöja egna och andras föreställningar om världen istället för att bekräfta dem.¹⁴

NOTER

Jag vill tacka tjejerna på nationalekonomiska institutionen i Lund för synpunkter på en tidigare version av denna artikel. Fastän (eller eftersom) vi är oense om mycket i artikeln, har kritiken varit mycket värdefull. Joke Esseveld vid sociologiska institutionen har också kommit med mycket värdefull kritik, framförallt på artikelns första del, "Kunskap, erfarenhet och socialt kön".

1 I *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen* pekar Gunnar Myrdal på en i detta sammanhang viktig sida i det nationalekonomiska vetenskapssamhället, nämligen "en brist på medvetenhet om att den sanningssökande forskaren – i likhet med alla människor, vad de än sysslar med – influeras av tradition,

- miljö och sin egen personlighet. Det består även ett irrationellt tabu mot att över huvud kritiskt diskutera denna brist på medvetenhet om problemet. Det är förvånande att detta tabu – som lämnar forskaren omedveten om vad han gör – är allmänt respekterat” (s 12).
- 2 Ferber och Teiman ger ingen referens, men den vetenskapliga hållning, som citatet här ger uttryck för, återfinns också i Joan Robinsons *Economic Philosophy*. Se även Gunnar Myrdals text *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*, s 16–17.
 - 3 Liknande kritik som den jag här riktar mot den neoklassiska ansatsen har framförts från andra utgångspunkter. Se tex Myrdal, Blaug, Nielsen. Styrkan i en feministiskt formulerad kritik är emellertid att den utgår från det vardagliga och att den sätter fingret på den könsmässiga arbetsdelningens betydelse för vetenskapens innehåll. Vidare kan feministisk kritik ofta också riktas mot de alternativa ansatser som dessa kritiker för fram. (Se tex Göransson, Cohen). I det sammanhanget kan det också vara värt att påpeka att kvinnorna är lika oproblematiskt frånvarande i Gunnar Myrdals kritiska text som i flertalet neoklassiska verk.
 - 4 Kyle gör en liknande kommentar efter sin genomgång av värderingssystemen i det industriella arbetet (s 92).
 - 5 Till detta avsnitt har jag huvudsakligen hämtat inspiration från Evelyn Fox Kellers analys av objektivitetsbegreppet i artikeln ”Feminism och vetenskap”. Fox Keller utgår i sin tur från den del av den psykoanalytiska teorin som brukar benämnas objektrelationsteorin. Se även Nancy Chodorow och Dorothy Dinnerstein. Jag skriver ”hämta inspiration från”, eftersom min framställning skiljer sig från Fox Kellers på framförallt en viktig punkt. Hon beskriver nämligen de två aspekter av den primära socialisationen, som en kvinnlig respektive manlig form av subjektivitet. Socialt kön skulle med andra ord ha sin yttersta grund i biologiska skillnader mellan män och kvinnor. Min uppfattning är emellertid att skillnaderna mellan den typiskt kvinnliga och den typiskt manliga personligheten helt och hållet beror på sociala faktorer.
 - 6 Detta avsnitt utgår huvudsakligen från Ulrike Prokops resonemang om kvinnlig vardagsfarenhet samt den ovannämnda artikeln av Evelyn Fox Keller.
 - 7 Viktigt att notera är emellertid att vardags-

erfarenhetens karaktär och könsmässiga specialisering inte är några naturliga fenomen utan socialt knutna till en viss historisk tid och plats. Vad som i ett samhälle betraktas som lämpliga egenskaper för en viss verksamhet eller vilka aspekter av personligheten som utvecklas i en viss typ av verksamhet är med andra ord inte givet.

- 8 Se också Myrdals kritik mot bristen på självmedvetenhet hos samhällsforskarna (s 12).
- 9 Se Göransson s 224 och Kyle s 51ff.
- 10 Den praktiskt, politiska slutsatsen av ett sådant resonemang blir att *kvinnor* måste ges möjlighet att förändras för att jämlikhet ska kunna uppnås, inte att de dominerande värderingarna skulle kunna förändras.
- 11 Se även Blaug s 253.
- 12 Ur ett individuellt perspektiv kan det däremot anses ha empirisk grund.
- 13 Se Amsden s 30. Se även Cohen för en kritisk diskussion av den nya hushållsekonomin och humankapitalteorin.
- 14 Jämför Blaug kommentar om ”moderna ekonomer som alltför ofta nöjer sig med att visa att den verkliga världen överensstämmer med deras förutsägelser och därigenom ersätter falsifiering, som är svårt, med verifering, som är lätt” (s 257, min övers). Se även Lundmark som pekar på de möjligheter till konstruktivt ifrågasättande av alla ”naturliga” ordningar som det förflutna ger (s 6).

LITTERATUR

- Amsden Alice H, introduktionen till *The Economics of Women and Work*, Alice H Amsden (red), Penguin, 1980.
- Blaug Mark, *The methodology of economics – or how economists explain*. Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- Cain Glen, ”The Challenge of Segmented Labor Market Theories to Orthodox Theory: A Survey”, *Journal of Economic Literature*, Dec 1976.
- Chodorow Nancy, *The reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, University of California Press, 1978.
- Cohen Marjorie, ”The Razor’s Edge Invisible: Feminism’s Effect on Economics” i *International Journal of Women’s Studies* nr 3, vol 8, (1985).
- Dinnerstein Dorothy, *The Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise*, Harper & Row, 1976.

- Esseveld Joke, "Kvinnoforskning: I sökandet efter en metod", i *Metoder och problem i kvinnoforskningen*, Forum för kvinnliga forskare i Göteborg, Rapport 1982:1.
- Ferber Marianne A & Teiman Michelle L, "The Oldest, the most Established, the most Quantitative of the Social Sciences – and the most Dominated by Men: The Impact of Feminism on Economics", i *Men's studies modified. The Impact of Feminism on the Academic Disciplines*, Dale Spender (red), Pergamon Press, Oxford, 1981.
- Fox Keller Evelyn, "Feminism och vetenskap", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1984, nr 4.
- Gustafsson Siv & Lantz Petra *Arbete och löner. Ekonomiska teorier och fakta kring skillnader mellan kvinnor och män*, Arbetslivscentrum och Industriens Utredningsinstitut, Stockholm, 1985.
- Göransson Anita, "Arbete och makt: en kritisk diskussion av begreppet arbete, produktion och produktionssätt", i *Rapport från kvinnouniversitetet, "Vetenskap, Patriarkat och Makt"*, Akademilitteratur, Lund, 1983.
- Jonung Christina & Persson-Tanimura Inga, "Nationalekonomisk forskning ur kvinnooch jämställdhetsperspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1, 1987.
- Kyle, Gunhild, *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*, Liber, Lund 1979.
- Langberg Kamma, "En feministisk kritik av ekonomin", i *Forum för kvindeforskning*, nr 3/84.
- Lindgren Gerd, "Anpassning och protest. Om deltidsarbete i det kapitalistiska patriarkatet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2 1982.
- Lloyd Cynthia & Niemi Beth, *The Economics of Sex Differentials*, Columbia University Press, New York 1979.
- Lundmark Lennart "Tid som kvalitet och kvantitet" *Häften för kritiska studier*, nr 2/86.
- Merchant Carolyn, "Isis nya medvetenhet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 4, 1984.
- Myrdal Gunnar, *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1968.
- Möller Karen, "Nogle betragtninger om økonomi", i *Forum for kvindeforskning*, nr 3/84.
- Nielsen Klaus, *Synsvinkler på forholdet mellem den offentlige sektor og samfundsekonomin*, Arbejds-papir nr 2/1985, Institut for Samfundsekonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter.
- Prokop Ulrike, *Kvinnors livssammanhang: begränsade strategier och omåttliga önsningar*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1982.
- Robinson Joan, *Economic Philosophy*, C A Watts 1962.
- Thonstad Tore, "Sosialekonomi", i *Forskning om kvinner*, Universitetsforlaget, Kristiansand, 1976.
- Westkott Marcia, "Feministisk kritik av samhällsvetenskaperna", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1 1983.

SUMMARY

A feminist critique of Neoclassical economic research

Christina Jonung and Inga Persson-Tanimura's article in the present issue concerns the impact of feminism on economic research *within* the neoclassical approach, i.e. the marginalistic choice theory of individual action and corresponding methodology. As they regard this approach as sexually neutral they concentrate on the areas studied and ignore the approach as such. In my view, a radical feminist perspective also implies an ontological critique of the neoclassical approach.

The first part of my article concerns the sources and characteristics of a female versus a male perception of society. Consciousness or human knowledge is seen as a product of social experience and communication. Thus, as the division of labour by gender gives rise to typical gender experience, we can distinguish a typical male and female perception of self and society. The constitution of self can be described as a process in which we are confronted with two aspects of life – dependence and social connection on the one hand and independence and disconnection on the other. In every human being, male as well as female, both aspects of self exist more or less vividly. However, because of the division of labour they can be regarded as gender typical and described as male and female aspects. The typical everyday life of women is directly oriented towards other human beings and the fulfillment of social needs. As it requires and develops communicative abilities the typical female experience accentuates the first-mentioned aspect of self – dependence and social connection. The typical male experience is oriented towards things and the execution of tasks. In these activities other human beings as well as things are means or restrictions. The aspect of social independence and disconnection is thereby emphasized.

The two gender typical perspectives in science differ in central analytic categories and in the perception of time (which come to the same thing). From a typical male perspective individual behaviour is studied in a given social context and in independent points of time. The typical female perception of society brings social relations and conflict into focus. In posing questions about the process of change, time is perceived in a qualitative sense, i.e. the past is crucial to the understanding of the present. Furthermore, the two perspectives imply different views of and measures for achieving objectivity. All science is grounded in certain ontological postulates. In male science, however, theory is deduced from these postulates prior to empirical investigation and used or applied as an analytic tool on empirical data. In female science theory develops out of empirical work guided by the fundamental postulates.

In the second part of the article I focus on the ontology of the neoclassical approach in order to demonstrate the short-comings, from a feminist point of view, of this approach in general. In particular I discuss Siv Gustafsson and Petra Lantz' (neoclassical) analysis of the gender division of labour. In focusing on the individual and taking structural, i.e. historically determined, facts as given they leave the existing organisation of production and relative wages unquestioned. Therefore they pass over the economic consequences of individual behaviour in the process of change – in other words, how gender differences are reproduced. This uncritical treatment of the existing social order can be

related to logical positivism which in turn corresponds to a male, instrumental perception of society. An important element here is the perception of time as totally separable units to be used, implying that the past has vanished and is irrelevant to the present.

Finally, in order to sketch the crucial aspects of a radical female perspective in economics, I briefly review Gerd Lindgren's analysis of the development of part-time work in Sweden. Lindgren focuses on all the three parties involved – working men and women and employers – and their different social situations and objectives. The development of part-time work is accordingly described as a process in which the action of each party is related to its specific objectives as well as to the actions and objectives of the other two. In other words, social conflicts, embedded in every choice of action, are central in this kind of analysis. Furthermore, the existing social order is questioned in that it is analysed as a present result of past social events perceived from the different standpoints of the parties involved. Finally the objectives of the individuals, i.e. the causes of actions, are induced from their actions and social situations.

Katinka Hort
Institutionen för nationalekonomi
Lunds universitet
Box 5137
220 05 Lund
Sweden